

KS. MIROŚLAW KOWALCZYK

CHRZEŚCIJAŃSKIE PODSTAWY KULTURY EUROPEJSKIEJ WEDŁUG JANA PAWŁA II

Kultura była fundamentem myśli społecznej, politycznej i historycznej Jana Pawła II. W ukształtowaniu papieskiego myślenia o kulturze możemy dopatrywać się wpływu zarówno uniwersalnej myśli chrześcijańskiej, jak i konkretnych, wybitnych uczonych, ze środowiska krakowskiego np. Konstantego Michalskiego, filozofa, profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kulturologia Jana Pawła II ma rys antropologiczno-personalistyczny. Papież od początku pontyfikatu swoją myśl twórczą wiązał z kulturą, uznając ją za podstawę ludzkiego życia doczesnego, a jednocześnie za narzędzie doskonalenia życia religijnego¹

I. ROZUMIENIE KULTURY I NARODU

Jan Paweł II rozumie kulturę w duchu Arystotelesa, dla którego kultura jest doskonaleniem natury ludzkiej i przyrodniczej. Według tego rozumienia doskonalenie umysłu i poznania to wiedza, nauka; doskonalenie woli i emocji ludzkich to etyka; doskonalenie działania ludzkiego to twórczość, wytwórczość, sztuka w szerokim znaczeniu, a wreszcie doskonalenie odniesione do Absolutu to religia. W rezultacie u Arystotelesa religia jest częścią lub

---

Ks. dr hab. MIROŚLAW KOWALCZYK – kierownik Katedry Teologii Historycznej, Instytut Teologii Dogmatycznej KUL, adres internetowy: kowal@kul.lublin.pl

¹ M. K o w a l c z y k, *U początków teologii historii w Polsce*, Lublin 2008, s. 222-228.

postać kultury. U Jana Pawła II kultura i religia są w istocie autonomiczne, choć wzajemnie się przenikają²

Opierając się na kulturze, Jan Paweł II chciał przezwyciężyć różne formy nacjonalizmu w Polsce, w Europie i na świecie. Nawiązał tu do niektórych uczonych niemieckich z początku XX wieku, na których powoływał się często także K. Michalski. W nauce niemieckiej rozróżniano takie pojęcia, jak: *Staatsnation* – naród państwowy, było to niejako utożsamienie narodu z państwem, *Kulturnation* – naród kulturowy, czyli przekonanie, że naród jest kształtowany nie przez państwo, lecz przez swoją kulturę³

Jan Paweł II w swoim nauczaniu idzie za tym drugim ujęciem. Po jego wyborze na Stolicę Apostolską obawiano się, że zechce wprowadzić do Rzymu nacjonalizm polski. W roku 1980 podczas przemówienia w UNESCO w Paryżu Papież stwierdził, że kategoria narodu, funkcjonująca także w pewnym sensie i w Kościele, jest czymś wtórnym w stosunku do kultury, gdyż „kultura tworzy naród”, czyli naród jest tworzony przez kulturę. Kultura decyduje o tożsamości narodu i o jego wymiarze duchowym. W konsekwencji Europa jako wspólnota narodów nie wywodzi się z ciała i krwi, lecz z kultury europejskiej.

W nauce niemieckiej rozróżniano też opozycję: *Staatskultur* – *Volkskultur*. Pod pojęciem *Staatskultur* rozumiano kulturę wywodzącą się z państwa i kierowaną przez nie, a *Volkskultur* to była kultura ludu, narodu, gdzie bliższy był jej związek ze społeczeństwem niż z kategoriami państwowymi. Jan Paweł II tę drugą kulturę określał jako *cultura communionis personarum*. Przy tym rozróżniał: kulturę duchową – przez co rozumiał najwyższy wymiar kultury, kulturę materialną, związaną z życiem materialnym, oraz cywilizację, oznaczającą prawo, technikę, organizację życia społecznego. Faktycznie jednak w zdecydowanej większości Papież posługiwał się nazwą „kultura” w sensie kultury duchowej, która implikowała w sobie i kulturę materialną i cywilizację.

---

² Cz.S. B a r t n i k, *Teologia kultury*, Lublin 1999, s. 31.

³ J a n P a w e ł I I, Przemówienie do młodzieży na Wzgórzach Lecha w Gnieźnie, 3 czerwca 1979 r. Zob. Cz.S. B a r t n i k, *Teologia kultury*, s. 31.

II. PODSTAWOWE PRAWDY KULTURY SPOŁECZEŃSTWA

Według Jana Pawła II chrześcijaństwo położyło fundament pod prawdziwą kulturę społeczeństwa w postaci dwóch prawd: społeczny wymiar człowieka i wolność człowieka.

1. WYMIAR SPOŁECZNY

W dziejach toczy się wieczna walka między indywidualizmem i kolektywizmem. Chrześcijaństwo tymczasem proponuje korelacyjnyizm lub rozwiązanie diadyczne. Jednostka i społeczność nie istnieją oddzielnie, lecz warunkują się wzajemnie, wiążą w organiczną całość i spełniają się nawzajem. Zasadą jest Jezus Chrystus, który jest z jednej strony jednostką absolutną i niepowtarzalną, jednostkową osobą, a z drugiej Chrystusem społecznym, czyli Głową Ciała Mistycznego, Głową ludu Bożego i Głową całego stworzenia⁴. Stąd jednostka i społeczność tworzą nierozzerwalną diadę, elipsę o dwóch ogniskowych: ogniska te nie utożsamiają się, ale i nie rozdzielają, czyli jednostka nie istnieje bez społeczności, a społeczność nie istnieje bez jednostki, bez indywidualnych osób. Taką koncepcję kultury dawało chrześcijaństwo Europie, choć od XIX wieku przyszło załamanie i nastąpił rozpad na indywidualizm i kolektywizm.

2. WOLNOŚĆ

Papież widzi źródło wszelkiej kultury w wolności osoby ludzkiej i społeczności. Rozróżnia wolność „od” i wolność „do”. Wolność „od” to wolność od przymusu, gwałtu, determinizmów, od totalitaryzacji życia i kultury, a wolność „do” to wolność wyrażania się osoby i społeczności, wolnego działania, tworzenia i realizacji wszelkich wartości.

Bez wolności nie ma ani właściwego życia osobowego, ani społecznego, nie ma też kultury, zwłaszcza duchowej⁵.

---

⁴ Cz.S. Bartnik, *Teologia kultury*, s. 348.

⁵ Tamże, s. 31.

III. FUNDAMENTALNE ZASADY ŻYCIA KULTURY

Papież wymienia cztery główne zasady życia społecznego i kultury. Są to: prawda, wolność, sprawiedliwość i solidarność.

1. PRAWDA

Człowiek z natury poszukuje prawdy, ona go konstytuuje jako jednostkę i jako społeczność. Stąd jej istotna rola w każdej kulturze, a więc i w kulturze europejskiej. Nieopisywalną rolę odegrała prawda religijna, prawda chrześcijańska, która realizuje ducha ludzkiego i daje duszę kulturze⁶ Jednak w Europie od Oświecenia zaczyna się kryzys prawdy chrześcijańskiej, ale i wszelkiej prawdy naturalnej, zwłaszcza w naukach humanistycznych i w życiu społecznym, politycznym i kulturalnym. Dla nas prawda nie jest abstrakcją, bo jest nią Jezus Chrystus, który pozwala nam transcendować życie doczesne i świat. W każdym razie prawda o Bogu jest fundamentalna.

2. WOLNOŚĆ

W tematyce kultury Jan Paweł II szeroko rozwija wywód o prawie wolności do udziału w życiu publicznym. Taka wolność ma tchnąć nowe życie w Europę. Chodzi o wolność myśli, słowa, sumienia, religii, nauki, ekonomii i wszelkiej twórczości społecznej⁷ Tymczasem wolność ta bywa krępowana nawet w liberalizmie.

3. SPRAWIEDLIWOŚĆ

Sprawiedliwość jest od początków ludzkości warunkiem poprawnych stosunków społecznych. Jest ona odwieczną wartością i zasadą moralną i prawną. W XIX wieku palącym problemem stała się sprawiedliwość społeczna.

---

⁶ J a n P a w e ł I I, *Z dzieła świętych narodziła się cywilizacja europejska*. Przemówienie, Watykan 8 października 1980, w: *Nauczanie społeczne 1980*, t. III, Warszawa 1984, s. 142-144; t e n ż e, *Wspólne korzenie chrześcijańskie narodów Europy*. Przemówienie do uczestników kolokwium międzynarodowego, Watykan 8 października 1980, w: tamże, s. 202-204; t e n ż e, *Kryzys Europy jest kryzysem chrześcijaństwa w Europie*. Przemówienie na sympozjum Biskupów Europy, Watykan 5 października 1982, w: tamże, s. 257-262.

⁷ Zob. J a n P a w e ł I I, *Kultura i jej związek z pracą i modlitwą*, w: *Przemówienia do Polaków i Polonii za granicą*, Londyn 1988, s. 213.

Polega ona na oddawaniu tego, co słuszne drugiej osobie, wspólnocie ludzkiej, narodowi, ojczyźnie i ludzkości.

Podstawą wszelkiej sprawiedliwości międzyludzkiej jest godność osoby ludzkiej oraz to, że człowiek jest nie tyle jednostką, egzemplarzem, ile misterium osobowym. Jan Paweł II sprawiedliwość wiąże ściśle z rozwojem kulturalnym. Jest ona zasadą całego życia świata i zawiera się w Bożym nakazie: „czyńcie sobie ziemię poddaną” (Rdz 1,28). Człowiek więc ma wszystko regulować sprawiedliwie. Ważna jest tu opcja preferencyjna na rzecz ubogich. Pełna jednak sprawiedliwość jest nie do osiągnięcia bez łaski Bożej. Sprawiedliwość to troska o dobro wspólne. Toteż przy wielkiej niesprawiedliwości nie ma rozwoju kultury. Obecnie w Europie kultura jest częściowo zagrożona przez niesprawiedliwości społeczne i polityczne⁸

4. SOLIDARNOŚĆ

Chrześcijaństwo tchnie w każdą kulturę wartość solidarności, która polega na współuczestnictwie w działaniu i na trosce. Jest to więź społeczna, odnosząca się do wszystkich dziedzin kultury, życia i wszystkich relacji międzyludzkich. Jest to właściwa więź z Bogiem, z drugim człowiekiem i ze światem. Jest to cnota, polegająca na zaangażowaniu osoby i zbiorowości na rzecz dobra wspólnego, a więc buduje społeczność. Tak solidarność chrześcijańska budowała Europę. Solidarność w realizacji chrześcijańskiej jest najsilniejsza. Bez solidarności we wszystkich dziedzinach nie ukształtuje się żadna kultura wyższa, przede wszystkim duchowa⁹

IV CHRZEŚCIJAŃSKI IDEAŁ KULTUROWY

Zadajmy sobie podstawowe pytanie: czy istnieje kultura chrześcijańska? W latach trzydziestych ubiegłego wieku toczył się w Europie ostry spór, czy istnieje „kultura chrześcijańska” i „katolicka”, czy też każda kultura jest

---

⁸ Zob. K. C z u b a, *Idea Europy kultur w nauczaniu Jana Pawła II*, Warszawa 2003, s. 25-35.

⁹ J a n P a w e ł II, *Kontynent Europejski*, „L'Osservatore Romano” (wydanie polskie) 1986, nr nadzwyczajny II, s. 34; J a n P a w e ł II, *Wolność, współdziałanie, uniwersalność, służba człowiekowi – warunkami prawdziwego rozwoju kultury*. Przemówienie wygłoszone w Madrycie 3 listopada 1982 r., w: *Wiara i kultura*, Rzym 1986, s. 64-81.

świecka, a jedynie partycypują w niej chrześcijanie i wcielają w swoje życie. Otóż przeciwnicy teologii rzeczywistości ziemskich i przeciwnicy ewangelizacji kultury uważali, że nie może istnieć kultura chrześcijańska, bo każda kultura jest przyrodzona i mają ją także społeczności ateistyczne. Kultura jest sposobem życia. Mówilibyśmy – dodają – w konsekwencji o chrześcijańskim charakterze przemysłu, nauk, techniki, sztuki, broni, samolotu itp. Jednak za K. Michalskim, J. Maritainem, prymasem S. Wyszyńskim Jan Paweł II przyjął, że istnieje kultura chrześcijańska. Dzieje się to w dwóch formach:

– chrześcijaństwo daje najgłębsze podstawy pod zaistnienie doskonałego rodzaju kultury i

– chrześcijaństwo nadziewa kulturę doczesną i naturalną swoimi treściami i tematami, co znajduje swój specjalny wyraz w kulturze faktycznej.

Tak więc według Karola Wojtyły kultura europejska była kulturą chrześcijańską i stała się ideałem kultury w ogóle¹⁰

1. WIARA

Podstawą doskonałej kultury jest wiara religijna. Wiara odnosi człowieka i całą jego działalność, a więc i kulturę we wszystkich jej dziedzinach do Boga, do transcendencji. Bóg jest głównym fundamentem kultury. Z chwilą kryzysu wiary i Kościoła kultura niszczy albo w ogóle upada. Bez odniesienia do Boga naszej działalności wszystko traci sens i obraca się w nicość¹¹

2. OSOBOWY TWÓRCA KULTURY

Wiarę może mieć tylko osoba. Jan Paweł II wartościuje niezwykle wysoko osobę ludzką. Chrześcijaństwo ukazało, że osoba ludzka jest centrum, celem i sensem rzeczywistości stworzonej. Tylko więc ona jest we właściwym sensie kulturotwórcza. Osoba jest przedmiotem i podmiotem kultury. Życie społeczne i kulturowe jest pewną komunią i komunikacją osób, głównie na podstawie umysłu, woli i działań. Wysoką kulturę tworzy szczególna komunikacja wartości – duchowych i materialnych. Kultura zatem ma główny rys w sensie zespolenia osobowego. Wydaje się, że Jan Paweł II idzie tu za M. Buberem i G. Marcellem, którzy twierdzili, że zasada życia ma charakter

¹⁰ Cz.S. B a r t n i k, *Teologia kultury*, s. 113.

¹¹ Por. L. D y c z e w s k i, *Miejsce i funkcje wartości w kulturze*, w: *Kultura w kręgu wartości*, red. L. Dyczewski, Lublin 2001, s. 29-47.

pewnego trójkąta: „ja”, „ty” i „my” Tu znowu Jan Paweł II widział niezbędność chrześcijaństwa dla wysokiego poziomu życia społecznego i dla wyższej kultury. Opowiadał się za tym, że Kościół katolicki jest *ad melius esse* (największym dobrem) społeczeństwa i kultury naturalnej, świeckiej¹²

3. PRAWO

W personalistycznej koncepcji społeczeństwa i kultury istotne znaczenie ma nie tylko wolność, ale i jej korelat w postaci prawa. Chodzi o prawo człowieka do siebie, prawa człowieka, prawa ludów i narodów i powszechne prawo natury. Prawo jest podstawą procesu dziejowego, ładu społecznego, kultury i demokracji. Podstawę pod wszelkie prawo daje chrześcijaństwo przez naukę o godności człowieka i przez niesienie Ewangelii i łaski. Jan Paweł II od początku walczył o prawa człowieka w całym świecie. Wszędzie chciał też umacniać świadomość prawa naturalnego, a w tym prawo do życia nienarodzonych. Jego misją naczelną była obrona życia na wszystkich etapach. Był przez liberałów nawet oskarżany, że uprawia „teologię polityczną”, ale dla niego prawem był Chrystus. I tak Kościół głosi prawa człowieka, a zachowywanie tych praw daje najwyższą kulturę¹³

4. AUTONOMIA KULTURY

Sługa Boży Jan Paweł II uczył, że kultura nie tylko naturalna, ale i chrześcijańska ma swoją autonomię, tak że nie jest bezpośrednio częścią Kościoła. Szedł tu za nauką Soboru Watykańskiego II uczącego o „autonomii rzeczy ziemskich” (KDK 36, 41). Jednakże wszelka autonomia kultury i nauki ma swoje granice prawdy i moralności. Inaczej mówiąc, o granicach wolności decyduje prawda, czyli prawdziwość, a prawda to też moralność.

Wracając do źródeł myśli w naszej cywilizacji, stwierdzamy, że naczelnym celem niezależnej od religii nauki w Grecji było poznanie rzeczywistości, potem pytano, jakie to prawa rządzą rzeczywistością, a w Renesansie chodziło już o kierowanie rzeczywistością przez naukę, co w czasach najnowszych przeurodziło się w wyższą technikę i użyteczność. Stąd współczesna kultura przeżywa wraz z nauką kryzys, trzeba ją odrodzić przez wartości chrześcijańskie.

¹² Cz.S. B a r t n i k, *Teologia kultury*, s. 373.

¹³ J a n P a w e ł I I, *Obrona praw ludzkich w Europie*. Przemówienie, Watykan 8 października 1980, w: *Nauczanie społeczne 1980*, s. 163-167.

V KULTURA EUROPEJSKA JAKO DZIEDZICTWO I ZADANIE

1. JAKO DZIEDZICTWO

Jan Paweł II uważa, że mimo szybkiego rozwoju kultura musi mieć swoją ciągłość, żeby nie zerwała się więź jej życia. Kultura europejska dziedziczy wiarę chrześcijańską, Kościół i cały apanaż tematyczny, który jest najwyższy z możliwych. Europa jest pierwszym kontynentem, który przyjął wiarę niemal w całości i tworzył życie chrześcijańskie ludzi i narodów. Chrześcijaństwo dało Europie szczególne treści i zarazem warunki dla rozwoju duchowego i materialnego. W chrześcijaństwie dokonana się niezwykła synteza podstawowych elementów dziedzictwa przeszłości: kultury, moralności, nauki, sztuki i żywotnej techniki. Pod względem aksjologicznym najważniejszy jest punkt o nieskończonej wartości jednostki jako osoby, następnie miłość między ludźmi, jedność z Bogiem i z całym kosmosem, a wreszcie prawo do wolności i sprawiedliwości oraz nauka i prawda. Jan Paweł II chciał odradzać Europę przez chrześcijaństwo, nie niwelując przy tym innych religii i wyznań¹⁴

2. JAKO ZADANIE

Jan Paweł II zwracał się ciągle do Europy, by zachowała i rozwijała swoje dziedzictwo. Obserwował już pewne owoce swoich nauk, choć resztę zostawił Opatrzności historycznej na przyszłość. Jednak zdawał sobie sprawę z kryzysu współczesnej Europy, spowodowanego – jego zdaniem – głównie przez odrzucanie objawienia Chrystusowego od czasów Oświecenia¹⁵ Objawami tego kryzysu są:

- dyskredytowanie wiary przez naukę i różne filozofie współczesne;
- próby wyeliminowania Kościoła z życia publicznego;

¹⁴ K. C z u b a, *Idea Europy kultur w nauczaniu Jana Pawła II*, s. 232 nn.

¹⁵ J a n P a w e ł I I, *W imię przyszłości kultury*. Przemówienie w UNESCO, Paryż 2 czerwca 1980, w: *Wiara i kultura*, s. 64-81; t e n ż e, *Z dzieła świętych narodziła się cywilizacja europejska*. Przemówienie, Watykan 8 października 1980, w: *Nauczanie społeczne 1980*, s. 142-144; t e n ż e, *Wspólne korzenie chrześcijańskie narodów Europy*. Przemówienie do uczestników kolokwium międzynarodowego, Watykan 8 października 1980, w: tamże, s. 202-204; t e n ż e, *Kryzys Europy jest kryzysem chrześcijaństwa w Europie*. Przemówienie na sympozjum Biskupów Europy, Watykan 5 października 1982, w: tamże, s. 257-262.

- stawianie człowieka na miejsce Boga;
- odejście od Dekalogu w życiu indywidualnym i społecznym;
- żądza władzy, pragnienie zysku i hedonizm;
- materializm praktyczny i technicyzm;
- przekształcanie nauki w technologie;
- relatywizm poznawczy i etyczny.

W rezultacie według Jana Pawła II religia jest najgłębszą podstawą prawdziwej kultury duchowej, przy czym rola katolicyzmu jest najistotniejsza. Wprawdzie kultura nie jest przedłużeniem religii, bowiem ma swoją autonomię, ale religia jest szczególną niszą, horyzontem czy tlenem dla kultury. Dlatego Europa musi odnowić, umocnić i rozwinąć wszystkie swoje głębokie relacje z chrześcijaństwem, gdyż inaczej europejska kultura i społeczność nie przetrwają długo. Oczywiście swoją wartość mają także inne religie czy wyznania. Zabójczy jest przede wszystkim sekularyzm i ateizm.

CHRISTIAN FOUNDATIONS OF EUROPEAN CULTURE ACCORDING TO JOHN PAUL II

S u m m a r y

John Paul II understands culture as the perfecting of the human nature and of the whole of nature, as the perfecting of the will, emotions, acting and work as well as of all human actions referring to God. For John Paul II culture and religion are autonomous, but they permeate each other. The personalistic dimension of culture is important here, as ultimately culture refers to and serves the man as an individual and social person. Culture is the foundation of social, political and historical thought. It is the basis of human mundane life, and at the same time it is the tool for perfecting the religious life. John Paul II perceives the highest value in Christian culture. In the modern situation Europe should accept such an understanding of culture, which is connected with accepting anew Christian values, on which it first grew. Its proper development depends on this acceptance.

Translated by Tadeusz Kartłowicz

Słowa kluczowe: kultura, osoba ludzka, personalizm chrześcijański, wartości chrześcijańskie, Europa.

Key words: culture, human person, Christian personalism, Christian values, Europe.